

Osmanlı Arşivlerinde İmam Şamil

Imam Shamil in Ottoman Archives

Mustafa Özsaray. “Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2: Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil”.
İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2021, 325 s., ISBN: 978-975-00909-9-8

Didem Çatalkılıç¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Didem Çatalkılıç, (Dr.),
İzmir, Türkiye
E-posta: didem.catalkilic@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2550-3961

Başvuru/Submitted: 03.03.2022
Kabul/Accepted: 12.03.2022

Atıf/Citation: Çatalkılıç, Didem. Osmanlı Arşivlerinde İmam Şamil. [Mustafa Özsaray'ın Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2: Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil, adlı eserinin tanıtımı]. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 121-125. <https://doi.org/10.26650/jes.2022.006>

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İmam Şâmil, Müridizm, Çarlık Rusya, Osmanlı Arşivi
Keywords: Caucasus, Imam Shamil, Muridism, Tsardom of Russia, Ottoman Archives

Şeyh Şâmil ve müridizm hareketi tüm dünyada Kuzey Kafkasya çalışanların dikkatini çeken ilk konulardan birisi olmuştur. Özellikle Batılı araştırmacılar Türkiye'deki araştırmacılardan çok daha önce özellikle Rusça literatürü kullanarak İngilizce makale ve kitaplar yazmıştır. Türkiye'de Tarık Cemal Kutlu'nun kişisel çabalarıyla Kuzey Kafkasya direniş hareketi hakkındaki ilk çalışmalar hem telif hem de tercüme çalışmalar şeklinde başlamıştır. Bu noktada sıkça atıf yapılan eser Şeyh Şâmil'in katibi Muhammed Tâhir el-Karahî tarafından yazılan

Barikatü's Suyufid-Dağıstaniyye fi Gazavat aş-Şamiliyye adını taşıyan Türkiye Türkçesine Dağıstan Kılıçlarının Parlaması olarak tercüme edilen eserdir. Ancak bu çalışmalarda oldukça zengin Osmanlı Arşivi neredeyse hiç görülmemiştir. Söz konusu boşluğun doldurulması için Mustafa Özsaray mevcut tasnifleri değerlendirerek ele aldığımız eseri kaleme almıştır. Ele aldığımız eser aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

-Önsöz

-Giriş: Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti

-Birinci Bölüm: Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri

-İkinci Bölüm: Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu

-Üçüncü Bölüm: Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin

Transkripsiyonları

-Sonuç

-Kaynaklar

-Dizin

Yazar eserin önsözünde (ss. 9-13) Kafkas Vakfı'nın "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya" başlıklı projesinin ilk ürünü olan "Savaş ve Sürgün" adlı eserin devamı niteliğindeki bu eserde Şeyh Şâmil ve ailesi hakkında tespit edilmiş toplam 206 belgeden yola çıkarak eserin küçük bir tanıtımını yapmış, Şeyh Şâmil'in liderliğini yaptığı hareket hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Osmanlı Devleti'nin ve Şeyh Şâmil'in konjonktüre göre karşılıklı konumlanmalarına değinmiştir. Özellikle Şeyh Şâmil ve ailesine Dağıstan'dan ayrılışlarından sonra verilen destek, dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen konulara dair bugüne kadar Osmanlı Arşivi'nden yeteri kadar yararlanmadan kaleme alınan çalışmalarda eksiklik görülerek Şeyh Şâmil ve ailesine dair belgelerin pek çoğu yazar tarafından ilk defa gün yüzüne çıkarılmıştır.

Eserin "Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti" (ss. 13-19) başlıklı giriş bölümünde Şeyh Şâmil'in kısa biyografisi verildikten sonra aldığı eğitim ve unvanları hakkında bilgi verilmiştir. Şeyh Şâmil kendi yazdığı mektuplarda veya şeyh için yazılmış mektuplarda imâmü'l-mü'minîn ve emîrü'l-mü'minîn, Dağıstanlı veya Dağıstanî, Mevlânâ, edâmallâhü iclâlêhü gibi unvanlar kullanmış ya da kullanılmıştır. Ek olarak Şeyh Şâmil, Dağıstan İmâmı el-Gâzî Şâmil imzasını atmış, Abdühü Şâmil mührünü kullanmıştır. Buradaki temel neden Dağıstan'daki medrese eğitimi ve müridizm hareketine önderlik eden kişilerden olan Şeyh Şâmil'in bu rahle-i tedrisattan geçmiş olmasıdır. Bu durum Dağıstan'daki müridizm hareketini, Çeçenistan'daki müridizm hareketinden ayıran temel özelliklerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti de Şeyh Şâmil'e vezirlik ve serdar-ı ekremlik unvanlarını vermiştir. Şeyh Şâmil bu süreçte bir devlet nizamı kurma yoluna girmiş, mevcut durumunu başka bir platforma taşımıştır. Oluşturduğu divan, nâiblikler ve eyaletler sistemiyle devlet nizamı oluşturmuştur. Bu nizam da her devlette mevcut teşrifatlara uygun bir şekilde icra edilmiştir. Bu nizamda mensubu olduğu Nakşibendî tarikatı mensupları da kendilerine yer bulmuşlardır.

Eserin “Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri” (ss. 19-55) başlıklı birinci bölümü başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti-Şeyh Şâmil ilişkilerindeki bağlantılar ve saikler üzerine odaklanmıştır. Yerel beyler, âlimler ve şeyhler bu bağlantıları kuran kişiler olmuştur. Osmanlı Devleti ise zaman zaman bu kişilere taltif vermiştir.

Yazarın Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiği evraklara göre:

-Osmanlı Devleti’nin Şeyh Şâmil ile olan ilişkilerindeki belirleyici unsur Çarlık Rusya ile olan durum olmuştur. Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ile barış zamanlarında Şeyh Şâmil’e açıktan destek vermemiştir. Ancak savaş halinde durum değişmiştir.

-Osmanlı Devleti’nin Şeyh Şâmil’in önderi olduğu müridizm hareketine el altından maddi ve manevi destek olmuştur. Çünkü bu direniş, Osmanlı Devleti’nin isteğine uygun olarak Çarlık Rusya’nın ilerleyişini engelleyecektir.

-Şeyh Şâmil her daim Osmanlı Devleti’yle ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır.

-Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti’nin karşıt noktalarda durduğu Kırım Savaşı Osmanlı Devleti ve Şeyh Şâmil’in beraber hareket edebileceği bir ortam yaratmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin asker göndermekte geç kalması ve savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması’nda Şeyh Şâmil’e yer verilmemesi bu birlikteliğe akamete uğratmıştır.

-Belgelere bakıldığında Osmanlı Devleti ve Şeyh Şâmil arasında tam bir koordinasyonun söz konusu olmadığı, resmî ve gayr-i resmî bir ilişki olduğu görülmektedir.

-Osmanlı Arşivi’ndeki Şeyh Şâmil, ailesi ve kumandanları ile ilgili evraklar asker toplama, iskân ve maaş tahsisatı üzerinedir.

-Şeyh Şâmil’in kumandanlarından Hasan Hasbî, Çeçenli Seferzâde el-Hâc Yusuf Garîb Bey, Muhammed Emin, Mahmud Efendi, Abdülkadir Efendi, Danyal Sultan, Bibolat, Gunibli Muhammed Efendi, Murtaza Efendi, Hacı Resul Efendi ve kayınpederi Şeyh Cemâleddin Gazi Kumukî belgelerde adı geçen kişilerdir.

-Şeyh Şâmil ve ailesi hakkındaki evraklara kendisinin Medîne’ye gitmek istemesi ve vefatından sonra aile fertlerinin yaşadıkları maddi sıkıntılar hakkında arzuhallerdir.

Eserin “Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu” (ss. 55-115) başlıklı ikinci bölümü yazar tarafından okunan ve Hicrî ve Rumî tarihlerinin Miladi olarak verilen 206 belgenin Osmanlı Arşivi kataloğunda bulunan özetlerden bağımsız olarak okunup özetlenmesidir. Söz konusu belgelerin ilki 1 Ramazân 1261/3 Eylül 1845 tarihliken son belgenin tarihi 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921’dir. Eserde yer verilen evrakların bulunduğu kataloglar şöyledir:

BOA. A. AMD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri.

BOA. A. DVN: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi.

BOA. A. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi.

BOA. A. MKT. MHM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı.

BOA. A. MKT. NZD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı.

BOA. BEO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâbîâli Evrak Odası Evrakı.

BOA. C. HR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Hariciye.

BOA. DH. KMS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri.

BOA. DH. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi.

BOA. DH. MUİ: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı.

BOA. DH. İ. UM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı.

BOA. HR. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı.

BOA. HR. İD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti İdare Evrakı.

BOA. HR. SFR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti.

BOA. HR. SYS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı.

BOA. HR. TO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.

BOA. İ. DH: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Evrakı.

BOA. İ. DUİT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dosya Usulü.

BOA. İ. HR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hariciye Evrakı.

BOA. İ. MBH: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mabeyn-i Hümayun.

BOA. İ. MMS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Mahsus Evrakı.

BOA. İ. MV: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları.

BOA. İ. MVL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vâlâ Evrakı.

BOA. İ. TAL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltifat Evrakı.

BOA. MVL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakları.

BOA. TS. MA. E: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı.

BOA. ŞD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şûra-yı Devlet Evrakı.

BOA. Y. PRK. ASK: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat.

Eserin “Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin Transkripsiyonları” (ss. 115-313) başlıklı üçüncü bölümde, ikinci bölümde özetleri verilen Osmanlı Arşivi’ndeki 206 belgenin transkripsiyonları yapılmıştır. Her belgenin kodunun, numarasının ve tarihinin verilmesine ek olarak belgelerdeki ibarelerle ilgili yazar tarafından açıklama notları mevcuttur. Belgelere bakıldığında Şeyh Şâmil’in ve çocuklarının Çarlık Rusya’ya karşı ve sonraki süreçte Osmanlı Devleti’nden yardım beklediği açıktır. Beklentilerinin karşılanmadığı dönemlerdeyse Osmanlı Devleti’ne sitemkâr bir üslup kullanmışlardır.

Yazar eserin “Sonuç” bölümünde (ss. 313-316) şu yargılara varmıştır:

-Şeyh Şâmil Çarlık Rusya ile mücadelesi boyunca adamları vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile ilişki içerisinde olmuştur.

-Osmanlı Devleti de Çarlık Rusya ile barış dönemlerinde Şeyh Şâmil’e maddi yardım yaparken savaş zamanlarında Şeyh Şâmil ile birlik olmuştur.

-Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması’nda kendisine yer verilmemesi ve ardından yardım edilmemesi Şeyh Şâmil için hayal kırıklığı yaratmıştır.

-Şeyh Şâmil'in esir düşmesinden sonra kendisine, ailesine ve arkadaşlarına Osmanlı Devleti tarafından Meşrutiyet dönemine kadar makam ve maaş verilmiştir.

“Kaynaklar” başlığı 315-317 sayfaları arasındayken “Dizin” başlığı 317-324 sayfaları arasındadır. Tüm bunlara ek olarak çalışmanın 20. (Şeyh Şâmil'in St. Petersburg Sarayı'nda A. Denyer tarafından Ekim 1859'da çekilen fotoğrafı), 56. (Şeyh Şâmil'in Dağıstan-Çiryurt'ta İ. Nostitz tarafından Eylül 1859'da çekilen fotoğrafı), 116. (Şeyh Şâmil'in St. Petersburg'ta S. Levitskiy tarafından 1866'da çekilen fotoğrafı) ve 312. (Şeyh Şâmil'in Kaluga'da Wesenberg tarafından Mart 1869'da çekilen fotoğrafı) sayfalarında Şeyh Şâmil'in dört fotoğrafı, 324. sayfada Arapça “Sonunu Düşünen Kahraman Olamaz” yazılı bir nişanı ve 325. sayfada mühür ve imzasını taşıyan Osmanlı Arşivi'nden bir mektubu bulunmaktadır.

Kuzey Kafkasya tarihiyle ilgili belki de en çok çalışılan konulardan birisi müridizm hareketi olmuştur. Ancak hem Rus hem Osmanlı Arşivlerinin ve tabii Batılı seyyah, ajan ve Rus ordusunda görev yapan yine Rus ve Batılı subayların seyahatname ve günlüklerinin değerlendirilerek çalışmaların yapılması her daim mümkün olmamıştır. Ek olarak yazarın da belirttiği gibi yeni tasnifler de açılırsa Şeyh Şâmil hakkında yeni bilgilere ulaşılabilir. Böylelikle yapılacak çalışmaların bilimsel kalitesi artacaktır.

